

GÄVLEBORGS FÄBODFÖRENING
c/o Hälsinglands museum
Storgatan 31
824 30 HUDIKSVALL

SYNPUNKTER
2006-03-10

Miljödepartementet
103 33 STOCKHOLM

Kunskap om biologisk mångfald – SOU 2005:94

Investeringar för miljön är nödvändiga för ett långsiktigt hållbart samhälle. Miljömålsarbetet är ett uttryck för denna strävan. Det är god hushållning med landets resurser att satsa på genomförande av de nationella miljömålen. En gedigen och väl underbyggd kunskap motiverar de regionala miljömålen och stärker förutsättningarna för genomförande.

Gävleborgs fäbodförening, GFF, är Sveriges största förening för fäbodbruk och har även ett nära samarbete med Värmlands säterbrukareförening.

GFF har på egen begäran fått utredningen och väljer att koncentrera sina synpunkter till uppbyggande av kunskap för tre miljö kvalitetsmål: Ett rikt odlingslandskap, Myllrande våtmarker och Levande skogar. Till dessa kommer det föreslagna målet Kunskap för ett rikt växt- och djurliv. Dessa fyra mål bedöms ligga närmast föreningens verksamhet.

Inga mål kan emellertid bedömas enskilt. All samhällsverksamhet är beroende av en helhetssyn eftersom ingen åtgärd i någon del av samhället kan ske utan påverkan också någon annanstans. Detta är innebörden av ordet "samhälle". Synpunkterna kan därför vara relevanta även i övrigt.

Grundvalen för GFF:s åsikt er är att människans betydelse som ekologisk faktor måste godtas.

Utredaren har i sitt arbete med att värdera kunskapsläget tyvärr inte förmått lämna det obsoleta tankesystem, som i biologiskt avseende likställer miljö med natur och även låser begreppet *natur* till något som bara är något av människan opåverkat. I längden är dock ståndpunkten orimlig.

Inställningen att stora satsningar också automatiskt innebär ett bra resultat är naiv. Den besvarar inte heller frågan om hur vår kunskap kan förstärkas och effektiviseras. Användarna är de som kan bedöma kunskapens värde och tillgänglighet. GFF hävdar från sin utgångspunkt att det finns stora brister i tillgängligheten till befintlig kunskap och likaså då det gäller den agrara historiens och den mänskliga hävdens betydelse för de landskap, miljöer och arter man anser bevarandevärda. Detta gör det absurt att göra värderingen utifrån en faktamängd utan kvalitetsgranskning. Kunskapen måste vara av avgörande betydelse för möjligheten att nå uppställda mål ifall den ska tillmätas något högre värde i sammanhanget.

Uppfattningen av den svenska naturen kan därför inte heller vila bara på kännedom om arter och biotoper utan måste byggas på insikt om olika områdets faktiska och historiska markutnyttjande. Det levande kulturarvet, med mängden av domesticerade och semidomesticerade arter och även medvetet införda och antropogent spridda sorter, bildar en ansenlig för att inte säga en dominerande del av den biologiska mångfalden. Här finns ett glapp mellan forskning och allmän vetenskap. Ett stort antal av dessa levande varelser och organismer är med visshet gynnade eller beroende av hävd och människans påverkan är oundgänglig för ett vidmakthållande. Utredaren har till stor del förbisett detta i sin översyn.

Biologisk mångfald

Den biologiska mångfalden skall bevaras och nyttjas på ett hållbart sätt... // Det biologiska kulturarvet förvaltas så att viktiga natur- och kulturvärden består. // Traditionell och lokal kunskap om biologisk mångfald och dess nyttjande bevaras, och används när så är lämpligt.

Utredningens tonvikt på opåverkad natur begränsar dess värde såväl för administrativa ståndpunkter som för den praktiska förvaltningen. Utredningen utesluter faktiskt hela det biologiska kulturarvet. Landskapshistorien visar dock att människan alltid påverkat och styrt arternas utbredning. Det värdefulla behöver inte enbart vara det jungfruliga.

Regeringen har i skrivelsen En samlad naturvårdspolitik framhållit att "naturvårdens insatser sker i ett landskap där 'natur' och 'kultur' är samtidigt närvarande som två aspekter i samma landskap". Tyvärr är dagens "naturvård" inriktad på ett motsatsförhållande där jord- och skogsbruk i en del aspekter går på kollisionkurs mot bevarandevärdena, något utredaren förefaller acceptera. I det äldre jordbrukssamhället fanns ingen motsättning mellan produktion av jordbruks- och skogsprodukter i form av åker- och ängsbruk samt bruket av hagar, skog och övriga utmarker för betesdrift och fodertäkt samt utvald fällning av ved och virke.

Centrum för biologisk mångfald, CBM, har förtjänstfullt i rapporten Traditionell kunskap och lokalsamhällen, visat att skog och utmarker är en förutsättning för ett långsiktigt fäbodbruk så som anvisas i Konventionen om biologisk mångfald.

Medvetenheten om hävdens och produktionens ofta positiva betydelse för "naturvård" är tvungen att öka. Detta är en förbisedd realitet i nuvarande kunskapsunderlag. Merparten av kostnaderna för naturskydd kan sökas i verkningsfulla men föga miljövänliga system i de areella näringarna. Intäkter på produktionssidan har tyvärr lett till utgifter för miljö- och bevarandesidan. Detta har medfört onödiga motsättningar och ett inoptimalt ekonomiskt system. Utredningen har inte berört kunskapsläget på detta område.

Odlingslandskap

Odlingslandskapets och jordbruksmarkens värde för biologisk produktion och livsmedelsproduktion skall skyddas samtidigt som den biologiska mångfalden och kulturmiljövärdena bevaras och stärks.

Utredningen hävdar att kunskapsläget är relativt gott bland annat genom ängs- och betesmarksinventeringen och att dess status bör kunna följas genom planerade tillägg till miljöövervakningen.

Praktiskt taget all äldre betesmark återfinns i utmark, det vill säga i skogsmark. Det är här den längsta beteskontinuiteten finns med på sina ställen fortfarande mer än tusenårig obruten hävd. Okunskap och brist på, av för vissa, vetenskapligt acceptabla belägg gör att ovärderliga levande dokument av dessa marker idag förloras enbart på inkorrekt benämning i Natura 2000-sammanhang. Förtroendet för utredningen förloras när sådana uppenbara brister i kunskapsläget inte berörs.

En förklaring till missförhållandet kan sökas i låsningen till dagens förhärskande markanvändning och att skog och skogsbruk fått en egen sektorsroll och därmed också ett eget politikområde. Även i ett större sammanhang är fäbodbruket ett bra exempel. CBM¹ har redovisat förvaltningens organisatoriska problem vid tillämpningen av Konventionen om biologisk mångfald. Sådana problem kan klart kopplas samman även med kunskapsfrågor, men detta berörs inte av utredaren.

I odlingslandskapet har exempelvis de hävdregimer som format en miljö varit bestämmande för vilka arter som getts förutsättningar att leva där. Spridningsvägarna är i odlingslandskap kopplade till hävdregimer och hävdformer. Beteshävd är ett exempel på en hävdform av utomordentlig betydelse för spridningen av kärlväxter. När till exempel skogsbeta tillåts minska minskar både antalet lämpliga habitat och antalet spridningsmöjligheter.

Med utgångspunkt från traditioner kring fäbodbruk² vill GFF ta tillfället i akt och framhålla att det saknas reella motiv eller annan relevant kunskap som motiverar andra definitioner rörande skogsbetesbiotoper än för andra slags naturliga betesmarker.

¹ Traditionell kunskap och lokalsamhällen – artikel 8j i Sverige, kapitel 5. 2004. CBM.

² Traditionell kunskap ska ha samma värde som vetenskapligt belagd kunskap. "Programme of work on the implementation of article 8 (j) and related provisions of the CBD" (UNEP/CBD/COP/5/23; sides 143-146).

Våtmark

Våtmarkernas ekologiska och vattenhållande funktion i landskapet skall bibehållas och värdefulla våtmarker bevaras för framtiden.

Våtmarkerna, med älvängar, murar, kärr och slåtterjöar, har varit utmarkens viktigaste ställen att hämta naturligt vinterfoder från. De har också dränerats och bildat omfattande områden för odling av såväl fodersäd som gräs. De gav vinterfoder åt djuren, medan växtligheten på hyggen, längs stigar och i gläntor höll med sommarens bete. Lador och hässjor samt diken hör till de tydligaste kulturspåren. I vårt län hör älvängarnas sumpviol till de få kulturberoende våtmarksväxter som uppmärksammats. De markerna är intimt knutna till nedre Dalälvens fåbodemiljöer.

Kunskapen om hävdade våtmarker är dock inte tillfredsställande i något avseende. Utredningens redovisning stärker denna uppfattning. Betänkandets omslagsfoto från silängen Pyöreänoja, taget av Jan Norrman, RAÄ, illustrerar omedvetenheten bakom redogörelsen av utredningens resultat. Slätterängen är förmodligen den av detta slag med längst obruten hävd i landet. Artbeståndet är mycket intressant. Den ”upptäcktes” i samband med den första ängs- och hagmarksinventeringen och dess skyddsvärde slogs fast 1990 vid en besiktning av Länsstyrelsen tillsammans med Umeå universitet och Naturvårdsverket. Länsantikvarien i Norrbottens län delade 1992 ut Nordiska kulturlandskapsförbundets diplom till ägare och brukare av slättermarken som erkänsla för deras kultur- och bevarandegärning.

Det är sällsynt att ängs- och hagmarksinventeringen har uppmärksammat denna typ av fodermarker. I det aktuella fallet var det mer inventerarens personliga intresse än instruktionen för inventeringen som ledde till uppmärksammandet. Ängs- och betesmarksinventeringen har inte tillfört ny kunskap. Instruktionerna för våtmarksinventeringen var inte heller sådana att uppmärksamheten riktades mot denna typ av objekt. Snarare diskriminerades dessa på grund av de störningar som skett i de naturliga förhållandena genom dränering och hävd.

Utredaren konstaterar att våtmarker i fjällområdet är mindre kända men bedömer ändå att inventeringen av våtmarker inte bör utökas till att omfatta regionen eftersom hotbilden är svag.

Detta är likväl en tydlig kunskapslucka, och vid preciseringen av miljömålet finns tydligt uttalat att i hela landet ska finnas våtmarker av varierande slag med bevarade kulturhistoriska värden. Det är hävden som bevarar odlingens miljöer och ohävd är det största hotet mot dessa. I fjällregionen är denna hotbild särskild tydlig, varför den tas som exempel. Hotet är dock högst påtagligt i hela landet.

Skogsmark

Skogsmarkens naturgivna produktionsförmåga skall bevaras. En biologisk mångfald och genetisk variation i skogen skall säkras. Skogen skall brukas så att växt- och djurarter som naturligt hör hemma i skogen ges förutsättningar att fortleva under naturliga betingelser och i livskraftiga bestånd. Hotade arter och naturtyper skall skyddas. Skogens kulturmiljövärden samt dess estetiska och sociala värden skall värnas.

När tillgången till kunskap redovisas behöver belysas att skog alltid har en historisk dimension som ska beaktas. I denna dimension ingår alltid människan. Skogen är därmed en del av ett kulturlandskap där människan ingått och ingår som en mer eller mindre avgörande ekologisk faktor vid bildandet och funktionen eller bruket av förekommande biotoper, ekosystem och skogslandskap.

Upprättandet av Natura 2000 får inte övervärderas. Fortfarande saknas i stor omfattning både politisk och vetenskaplig medvetenhet om att upprätthållandet av nätverket kräver omfattande vård- och hävdåtgärder. En snabb genomgång av boken ”Svenska naturtyper i det europeiska nätverket Natura 2000” [Naturvårdsverket 1997] visar att flertalet av naturtyperna kräver skötsel för att kunna bestå. Kunskapen om detta är dåligt känd. I de flesta fall behöver skötseln baseras på kunskap om äldre jordbruksmetoder.

Det är värt att i detta sammanhang beakta att vissa äldre metoder sannolikt också motverkar effekter av vissa miljöstörningar varför landskapets historiska värden också kan få en betydelse för anpassningsåtgärder på grund av allmänna förändringar av miljön. Mycket talar till exempel för att ett högt betetryck stimulerar skogens tillväxt samtidigt som det hindrar negativa effekter av nedfall. Kunskapen om detta behöver dock fördjupas och utvecklas.

En handlingsplan där kunskapsuppbyggnad, bruk och bevarande av skogens och landskapets alla värden ingår och så långt möjligt smälts samman är således motiverad. Vid kunskapsgranskningen bortses från människans roll som ekologisk faktor. Orördhet och fri utveckling accepteras utan ifrågasättande som närmast allmängiltiga bevarandelösningar. Att skogar hyser flest arter av våra olika "naturmiljöer" kan dock sökas i just människans långa närvaro och påverkan förtogs i många sammanhang. Kunskapen om detta behöver förtydligas. En naturlig succession har en närmast artreducerande effekt. Det är de kulturella faktorerna som bidragit till skogarnas mångfald av olika värden. För att skogar även i fortsättningen ska ge förutsättningar för olika ekosystemtjänster, aktiviteter och upplevelser måste kännedomen fördjupas om att villkoren för att detta tillgodoses genom traditionell hävd.

Vidare måste skog och skogsbruk definieras. Nu kan företeelserna vid ett tillfälle innefatta alla sociala, kulturella och biologiska värden och vid ett annat enbart beröra produktion av vedråvara. Utan tydlig och tillämpad definition av nyckelbegrepp blir ett kunskapsprogram oklart och lätt att missförstå, vilket motverkar syftet.

Som grundsatser byggda på de redovisade åsikterna uttalas följande:

GFF hävdar att grundläggande för bevarandearbetet är att vidmakthålla en skötsel som leder till att kvalitetsmålen nås. För detta krävs jordbruk med förutsättningar för djurhållning inom de miljöer som ska bevaras. En god infrastruktur är viktig. Kunskapsläget kan här förbättras.

GFF anser att grunden för bevarande bör vara att detta inte äventyrar människans hälsa eller välbefinnande. **GFF** har uppfattningen att arters särprägel hotas när utbredningen av en av dess dominerande habitattyp, som exempelvis de varierade skogsekosystemen, utarmas och trivialiseras.

GFF menar att åtaganden för bevarande är delar i företagets ekonomiska underlag. Även lokal förvaltning av betydelsefulla miljöer kan delegeras. Detta kan samtidigt spara resurser åt myndigheterna. Kunskaperna inom området behöver dock fördjupas.

GFF anser att samarbete är nödvändigt, likaväl mellan olika statliga myndigheter och mellan statliga myndigheter och kommuner, som mellan dessa myndigheter och den privata sektorn, om att med stöd av tillförlitlig traditionell kunskap utveckla metoder för varaktigt bruk av biologisk mångfald.

GFF anser att kultur- och agrarhistoriska inventeringar får högre värde ifall de sätts in i ett ekonomiskt sammanhang och inte begränsas till en naturtypskategori.

GFF erinrar om artikel 8 i Konventionen om biologisk mångfald och åtagandet att kunskaper, idéer och sedvanor hos ursprungliga och lokala samhällen³ med traditionella levnadssätt ska respekteras, bevaras och bibehållas. Lokalbefolkningarnas kunskapskatt är njuget behandlad i utredningen.

GFF vill även fästa uppmärksamheten på Konventionens allmänna betydelse för det nya miljömålet och då särskilt nämna vad artikel 10 säger om att sedvanligt bruk av biologiska resurser enligt traditionell kulturell kutym ska skyddas och uppmuntras och att lokalbefolkningar ska stödjas vid insatser för att kompensera brister i områden där biologisk mångfald minskats.

GFF vill betona att de genetiska resurserna omfattar såväl vilda och tama djur som vilda och odlade växter. Mellan dessa kategorier ryms de halvilda eller semidomesticerade arter som är beroende av hävd för sin existens fastän de inte aktivt odlats eller tämjts. För dessa senare bildar fäbodmiljöerna ett rikt livsrum. Ett medvetande om utmarkernas hävdgynnade och hävdberoende biologiska mångfald är viktig att bygga upp.

GFF konstaterar att i fäbodområdet förekommer de stora rovdjuren varg, björn, lo och järv. Nationellt har angetts miniminivåer och etappmål rörande trösklar för dessa. Miniminivåer krävs på motsvarande sätt för de stora rovdjuren i olika regioner/län.

GFF framhåller dessutom att miniminivåer behöver fastställas för de gamla husdjursraserna och att en kartering bör göras som klargör var fäbodbruk och bevarande in situ med bland annat fritt skogsbyte inte hindrar att de stora rovdjuren bygger upp sina stammar. Här finns brist på kunskap, som fastställd kan överbrygga onödiga motsättningar mellan bevarandeintressena.

---

³ Till dessa räknas bland annat fäbodjordbruk. Se vidare Naturvårdsverkets rapport 4815 Sveriges finaste odlingslandskap - politiskt antagen av regering och riksdag och bekräftad bland annat i regleringsbrev till länsstyrelserna (beslut 1999-12-16) - där fäbodbruk redovisas bland de jordbruksmiljöer som numera finns i hävd i så liten omfattning att samtliga dessa är viktiga att bevara från nationell synpunkt.

GFF anser att alla lantraser behöver bevaras in situ, det vill säga i den miljö där deras karaktäristiska egenskaper fått sin form (artikel 8 i konventionen om biologisk mångfald). Det evolutionära trycket är en av de garantier som krävs för att egenskaperna skall bibehållas. Kunskapen om innebörden av detta behöver öka.

GFF förutsätter att hävdvunna premisser för traditionella sambeten⁴ måste få gälla fullt ut även i dag.

GFF anser därför att det är mycket viktigt att beakta den särställning företag med fåbodbruk får, och då i synnerhet enligt artiklarna 8 och 10, i Konventionen om biologisk mångfald. Den betesmark som ingår i fritt skogs- och fåbodbete kan omfatta mycket stora områden utan att varje yta som alstrar bete hävdas varje år.

GFF hävdar att ortens tillämpning av traditionen ska vara vägledande. Det måste även beaktas att nya brukare (med genom övertagandet förvärvat traditionell rätt) kan utnyttja samma geografiska områden som befintliga brukare redan begagnar och som legat till grund för traditionell hävd av dessa.

GFF begär att kunskapen bakom traditionellt fritt skogsbete befästs genom reglering enligt förslag i SOU 2003:116, Betesrätt vid fåbodbruk m.m.

GFF vill ytterligare påminna om utredningen SOU 2003:116. Där återges bl. a. Skogsstyrelsens mening att skogsbete har så stor betydelse att alla åtgärder som försvårar en kvantitativ ökning och kvalitativ förbättring bör undvikas. Detta bör bilda bakgrund för sådana definitioner på skog, skogsmark och skogsbete (utmarksbete) att inga motsättningar uppstår i förhållande till den definitionen som Jordbruksverket ger av jordbruksskiften på inägor, dit traditionella sambeten som alvarbeten och fåbodbeten nu förts.

GFF vill uppmärksamma att enskilt ägande av skog är en relativt sen företeelse. Utmarken med skogen skilde sig från inägorna genom att den brukades gemensamt. Vid skifte undantogs ofta mulbetesrätten, och även efter skiftet av utmarkerna förekommer fortfarande flera olika typer av allmänningar.

GFF menar att enskilt ägande inte får utsläcka gammal sedvanerätt till skogsbete eller användas för att häva allemansrätten och andra hävdvunna sedvänjor. Ägande av mark hindrar inte alltid andra att också nyttiggöra vad denna alstrar.

GFF anser att lokalbefolkningars erfarenheter och kunskap ska utnyttjas då skog brukas och vårdas.

GFF hävdar att skogen är en del av odlingslandskapet. Skog som grund även för agrar produktion ska beaktas. Bruket av skogen framstår som mycket sammansatt och därmed svårt att pressa in i en enda avskild samhällssektor. Produkter som vilt samt kött, mjölk, kreatursfoder och andra agrart viktiga produkter från skogen får inte glömmas.

GFF anser att system för skogsövervakning ska ta tillvara lokalbefolkningars erfarenheter och utgå från ett långsiktigt historiskt perspektiv på landskapet.

GFF anser att alla som gör ingrepp i skogen ska veta hur åtgärderna påverkar miljön. Detta gäller såväl produktion av ved som insatser för att gynna natur, kultur och rekreation eller sociala värden.

GFF ser förekomsten av kulturved i landskapet som ett mycket förbisett biologiskt underlag för ofta unika livsformer. Det gäller genom bruk konserverad död ved, från gärdesgårdar och hässjevirke till kanske mer än 500-åriga lador och andra byggnadsverk. Kulturvedens betydelse som livsrum för bland annat exklusiva lavar och insekter saknar allmän spridning.

GFF anser att människans roll som ekologisk faktor i olika skogsmiljöer måste erkännas och att traditionell hävd måste uppmärksammas som en förutsättning för bevarande av skogarnas väsentliga värden, inte minst då det gäller biologisk mångfald.

GFF föreslår att regionala kunskapscentra för dokumentation, studier, bevarande och spridning av insikter om långsiktigt och allsidigt bruk av skogens biologiska mångfald, grundat på traditionell kunskap, skall inrättas.

GFF anser att okunskapen om landskapets värden inte är större än att genomförande av åtgärder för bevarande i form av mer lämplig skötsel kan inledas omedelbart. Planer och strategier är bra, men verkställande är det viktigaste.

GFF vill avslutningsvis lyfta fram ett enkelt exempel från arbete med att bevara slättermarkernas artrikedom som visar att positiva effekter kan nås utan egentlig artkunskap och att brist på sådan inte behöver utesluta agerande. Detta ger aspekter på kunskapsinhämtning och förmedling.

---

⁴ Skogsbete finns också i andra traditionella jordbruksmiljöer än vid fåbodar. Som exempel kan nämnas fjällnära jordbruk och visst annat s.k. skogsjordbruk där Konventionens artiklar 8 och 10 också är tillämpliga.

Genom att enbart tillämpa traditionell hävd kan ett par hundra kärlväxter, ett sjuttioal dagfjärilar, ett trettiotal svamparter och ett otal andra organismer bevaras utan någon ingående kunskap om en enda speciell art eller om de olika arternas komplicerade beroenden av varandra.

GFF uppmärksammar slutligen värdet hos ostmikrober, jästsvampar, mögel och andra i bevarandesammanhang glömda organismer som ger mjölkprodukter från fåbodar dess karaktär och kan ge dem särartsskydd.⁵ Även dessa miljökväliteter kräver relevant kunskap. Svensk ostforskning är beklagligt eftersatt.

De redovisade grundsatserna kan betraktas som underlag för en fortsatt dialog, departement - lokal befolkning. Gävleborgs fåbodförening fungerar gärna som mellanhand vid en sådan.

GÄVLEBORGS FÄBODFÖRENING

Kelvin Ekeland
utredningsansvarig

---

⁵ Inom EU finns olika former av sådant skydd. De är:

SUB, skydd av ursprungsbeteckningar, vilket är strängast, där framställning av råvaror och produktion måste ske inom ett visst område,

SGB, skydd av geografiska beteckningar, där det räcker att produktionen sker inom det geografiska området, råvarorna kan komma från annan plats *och*

GTS, garanterat traditionell specialitet, särartsskydd där det enbart är själva receptet som är skyddat.